

80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

ALENA WAGNEROVÁ
**ČESKÉ ŽENY NA CESTĚ OD REÁLNĚHO
 SOCIALISMU K REÁLNĚMU KAPITALISMU**

Myslím, že otázku po současném postavení žen v České republice nelze zodpovídat jen "z dneška", bez krátkého ohlednutí zpátky.

Na konci socialistické éry se Československo vyznačovalo značně vysokou, nereflektovanou úrovní rovnoprávnosti mužů a žen, poujíjeme-li k jejímu hodnocení tři základních kritérií: sociální status neodvozený od muže, úroveň vzdělání a kvalifikace a stupeň hospodářské nezávislosti. Splnění těchto tří kritérií bylo v Československu v plné míře dosaženo. Málčko si to ale uvědomoval a považoval za pokrok, takže proto, že chyběla možnost srovnání s jinými než socialistickými zeměmi. České ženy měly svůj vlastní sociální status a nebyly definovány podle společenského postavení svých mužů jako manželky, (proces statusového osamostatnění žen není ve většině západních zemí dodneška ukončen), jejich vzdělanostní a kvalifikační úroveň dosáhla úrovně mužské populace, a pokud jde o dosažené středoškolské vzdělání, ji v mladších generačních kohortách dokonce převýšila. Ženy byly plně integrovány na trhu práce, to znamená, že byly hospodářsky nezávislé na mužích, i když poměr mužských a ženských platů ještě zdaleka nebyl vyrovnán, což je ovšem problémem celosvětový. (Průměrný plat ženy v ČSSR se pohyboval kolem 67 % průměrného platu muže.)

V podstatě zachována ovšem zůstala tradiční dělba práce v domácnosti. Nároky dvojí role v zaměstnání a rodině znamenaly pro ženy především v aktivní biologické fázi značné fyzické i psychologické zatížení. Problematika dvojí role ženy vyřešena nebyla. (Není ovšem vyřešena nikde na světě, protože její vyřešení předpokládá změnu paradigmatu industriální společnosti, její dominování produkce na úkor reprodukce.) K přerozdělení práce v domácnosti docházelo samozřejmě v některých rodinách spontánně, zvyšoval se také podíl mužů na péči o děti.

Zachování tradiční dělby práce v rodině a domácnosti znamenalo ve spojení s ekonomickou nezávislostí ženy defacto posílení její pozice v rodině. Práce v domácnosti neměla také žádné důsledky, pokud jde o společenskou hierarchii, nebyla stigmatizována jako něco druhořadého. (i když v původní marxistické teorii byla považována za práci neproduktivní, která musí být odstraněna jejím převedením do společenského sektoru), spíš došlo, ve srovnání se západními zeměmi, k jejímu určitému zhodnocení, jak se to projevilo i v kontinuálním prodlužování mateřské dovolené od šedesátých let.

Česká společnost byla společností rovnostářskou, v níž soukromý majetek nehrál podstatnou roli sociálního diferenciálního faktoru, což pro tradičně chudší ženy — počítá se, že pouze pět procent světového majetku je v rukou žen — nebylo z emancipačního hlediska nevýhodné. Vzhledem k tomu, že mužské normativní vzory a mužská společenská dominance vůbec se opírá a je úzce svázána s faktorem majetku, způsobila rozsáhlá znárodňovací opatření nepřímou a jistě nechtěně oslabení mužských vzorů chování a jednání jako normativních vzorů lidského chování vůbec. I když ženy nedostaly nic, muži zchudli?, a tím se určitým způsobem vyrovnaly šance obou pohlaví. Tento způsob reálné rovnoprávnosti byl žit jako jakási nereflektovaná, ne vždy příjemná samozřejmost. Zatímco v šedesátých letech se o otáčkách společenského postavení žen poměrně široce diskutovalo,

koncem Pražského jara končí prakticky i kritická reflexe tohoto problému – až na několik výjimek, jako je několik prací slovenské socioložky Jolany Jančovicové a především monografie brněnskeho sociologa Ivo Možného *Rodina vysokoškolsky vzdělaných žen* (Brno 1983). Právě v této době, tedy po roce 1968, se v západních zemích začíná rozvíjet tak zvané druhé ženské hnutí. (Jedním z jeho důležitých impulzů je diskuse o právu ženy na potrat, která pod hlavičkou „za zdraví žen“ v Československu proběhla už v druhé polovině padesátých let.) Zatímco česká společnost považuje ženskou otázku, která se ve sglajchaltovaných společenských vědách zachraňuje jako součást sociologie rodiny, za „netéma“, v nejlépeším případě na otravnou a zbytečnou, stává se ženské hnutí na západě nejvládnějším inovacním proudem ve společnosti, k němuž teprve v osmdesátých letech jako druhý inovativní impuls přistupuje hnutí ekologické. Emancipační předstih, který Československo v šedesátých letech před Západem mělo, je v okamžiku, kdy na podzim 1989 dochází k základní společenské změně, fakticky spotřebován.

Negativní reakce české společnosti na konfrontaci s feminismem po roce 1989 byla již tímto divergenčním vývojem přímo naprogramována. Spolupůsobily zde ovšem ještě faktory další:

a) Zkušenost žen i mužů v české společnosti byla jiná než zkušenost, z níž vyrůstal západní feminismus. Socialistické společnosti byly sice společnostmi patriarchálně paternalistickými, nebyly ale společnostmi mužů. Ženy i muži měli společného protivníka a utlačovatele ve stranickém aparátu, pointované vyjádřeno, nositeli státní moci nebyli muži, ale funkcionáři, kteří stejnou mírou vládlí mužům i ženám. To snižovalo ostrost pohledu pro subtilnější rodově specifické mechanismy útlaku a diskriminace. Jen zde také existovaly stýčné body, které by byly umožňovaly tvořivou konfrontaci se západní feministickou analýzou sexistických elementů ve společenských poměrech. Hlavním problémem české společ-

nosti na konci osmdesátých let byl ale totalitní společenský řád, násilí státní, ne násilí vůči ženám.

b) V české tradici byla emancipace žen součástí emancipace národa. Ženy podporované ve svém emancipačním úsilí muži (Náprstek, Masaryk) se neemancipovaly proti mužům, ale s muži proti národnostnímu útlaku. Diskriminace žen v zákonodárství, přístupu ke vzdělání a politickým právům byla do roku 1918 konotována nacionálně, jako útlak české ženy, ne jako útlak ženy jako takové. Vůči mužům jako nepřítelům obrácená aktivita některých militantních feministických směrů, jejichž reprezentantky se po listopadu 1989 houfně objevovaly v Praze i jiných českých a moravských městech, byla cizí české zkušenosti i tradici a provokovala spíš odpor než vážné zamýšlení.

c) Hruběmu a nediferencovanému myšlení, které se v Čechách ujalo v sedmdesátých a osmdesátých letech, chyběly částo nástroje, které by jádro feministické kritiky dokázaly uchopit a tvořivě aplikovat v českých poměrech.

d) Jako kontraproductivní se v nové situaci ukázala i samozřejmější a onen nedostatek reflexe, s nímž ženy žily dány stav rovnoprávnosti jako něco přirozeného, co jim nikdo nemůže vzít. Tento postoj vlastně zcela přirozeně vycházel ze způsobu, jakým byl socialistický model emancipace po roce 1948 realizován: ne jako hnutí, ale jako politické opatření uváděné v život shora, i když v emancipačně příznivé situaci po konci druhé světové války²¹. Na rozdíl od žen na Západě, které si každý pokrok ve svém společenském postavení musely tvrdě vybojovat či dokonce vysoudit, české ženy své rovnoprávné postavení s muži dostaly od státu tak říkajíc „darem“ jako součást politického programu socialismu, i když tento dar byl některými svými rysy darem danajským. Při těchto předpokladech se vecku nelze dívat tomu, ačkoli je možné toho litovat, že česká společnost na feminismus po roce 1989 reagovala do té míry odmítavě a povrchně.

Změny a tendence po listopadu 1989

Pokud jde o změny ve společenském postavení ženy po roce 1989, v některých ukazatelích nedošlo k výrazným změnám, přestože celá společnost se dostala do prudkého pohybu. To platí především pro v podstatě nezměněnou vysokou úroveň zaměstnanosti žen. Ženy zůstaly i po listopadu integrální součástí pracovního trhu a zaměstnaní součástí jejich životního plánu. K návratu žen do domácnosti a znovubjevení jejich tradiční role, který by si byli přáli někteří politici, nedošlo. Do jaké míry je ovšem postavení žen na pracovním trhu skutečně jisté, se ukáže teprve v souvislosti s rostoucí nezaměstnaností, která Českou republiku pravděpodobně čeká. Není zcela vyloučeno, především pokud by opět došlo k politickému posunu od ČSSD k ODS, že rostoucí nezaměstnanost bude alespoň tu a tam provázána hlasy propagujícími návrat žen do domácnosti. Bude pak otázkou síly ženských organizací, jejich politické reprezentace a stupně integrace ČR do struktur EU, podaří-li se tímto možným tendencím úspěšně čelit.

Obnovování kapitalismu v Čechách znamená ovšem změnu politického a hospodářského rámce, v němž ženy realizují své životy, a v tomto smyslu lze již pozorovat některé změny, které ve svém celku znamenají určitou marginalizaci ženské populace vůči populaci mužské.

Muži velmi rychle znovu dobyli svá stará „loviště“ v tradičních mužských branžích, jako je podnikání a komerce, a obnove si rozhodující místa v politice a hospodářství. Rychlost, s jakou to učinili, si dovoluje učinit představu o frustraci, kterou pro jejich nutkovou potřebu tínu socialismus znamenal. Jistá nevěle vůči ženám, které muži instinktivně považují za profítky starého socialistického systému, který jim vzal tolik z jejich dřívějších realizačních možností, je podle mého soudu nepřehlédnutelná. Obnovení kapitalismu v každém případě v české společnosti posílilo mužské vzory chování a jejich normativní charakter. Sebevědomí mužů jako

rozhodujících společenských aktérů a „machtrů“ vzrostlo a dá se sledovat i v okrajových oblastech, jakými je třeba móda. Bytí mužem na rozdíl od stavu za socialismu už zase něco znamená. Tendence k marginalizaci žen se naopak projevuje v rekonstrukci společenského statusu manželky u významných podnikatelů a politiků. Manželky se jako kategorie šťastné i nešťastné vracejí do veřejného života a politiky a dostávají znovu tradičním úkolům v sociální práci a dobročinnosti.

S rostoucím významem mužů souvisí, a jakousi odvrácenou stranou tohoto návratu manželek je, zveřejnění ženského těla jako sexuálního objektu a jeho instrumentalizace v reklamě a médiích. Možnost degradace ženy na sexuální objekt existovala samozřejmě i za socialismu, byla ale záležitostí soukromou, v níž nepodceňitelnou roli hrála svobodná vůle ženy se tímto způsobem chýpat. Legalizace tohoto pohledu na ženu má méně co dělat s morálkou jako spíše s tendencí dostat ženy znovu „pod čepce“ mužského rozhodování. Sexualita je v tomto smyslu starým a osvědčeným vehiklem domestikace, kterým lze ženě neustále připomínat, „k čemu tu vlastně je“. Nejde zde při tom o to, omezit nějakým způsobem faktická rovná práva žen, ale o kontrolu mužů nad těmito právy, zkrátka o to, dát ženám najevo, že se jako ženy přece jen stále realizují v „mužské zahrádce“, v rámci podmínek stanovených muži. Do této kategorie českého sexismu náleží například posuzování poslankyň poslanci podle atraktivit jejich zjevu a zveřejnění odpovídajícího „žebříčku krásky“.

Degradace ženy na sexuální objekt je v každém případě důležitým, i když ve svém působení spíš skrytým působícím prostředkem, destrukce ženského sebevědomí a suverenity, jehož vliv především na mladší ženskou populaci i ženy samy podceňují, což je opět velmi typické pro samozřejmě, s níž chápou svá práva jako neohrožitelná. V české emancipační tradici znamená tato ve společnosti se lehce značící sexistická linie něco nového, a je třeba se ptát, do jaké míry souvisí s doktrínou hospodářského liberalismu, jak ji propagovala

Klausova vláda. Není vyloučeno, že na panenské půdě transformující se České republiky tyto skryté sexistické tendence liberalistické teorie vystupují zřetelněji do popředí než v západních zemích, v nichž se uplatňují ve složitějším a diferencovanějším společenském poli.

Za další nebezpečný projev svrchu zmíněného sebevědomí žen, zároveň ale i jejich marginalizace, je jejich nízký až zanedbatelný podíl v důležitých politických funkcích, potíraje naprosto nedostatečným zastoupením v parlamentě. Neprítomnost žen v české a k tomu ještě sociálně demokracické vládě znamená dnes trapné evropské unikum. Snad ještě symptomatičtějším pro celkové společenské klima je ale ono příznačné gesto lehkého pokrčení ramen, s nímž se politikové přes tento stav přenášejí, jako by šlo o nějakou bagatelu a odpovídající podíl žen na politických rozhodováních nebyl jednou z podmínek skutečné demokracie. I ženy samy ovšem důležitost své presence v politice podcenily a teprve postupně si ji uvědomují, jak rostou a množí se jejich zkušenosti s novým společenským řádem a jeho parametry. V tomto smyslu sensibilita žen pro otázky jejich rovného společenského postavení během deseti let od sametové revoluce pomalu ale znatelně vzrůstá a diferencuje se. Zatímco česká média setrvávají až na malé výjimky na nejnižší možné úrovni reflexe této otázky, je gender problematika, také díky iniciativě občanského sdružení Centrum pro Gender Studies v Praze, dnes už součástí učebních plánů téměř všech společensko-vědních univerzitních oborů a těší se zde značnému zájmu studentů. Náskok mužů budou ovšem ženy zvlášť v politice těžko dohánět, nepomůže-li zde společenský tlak zdomácňovat, ze strany tvořící se občanské společnosti nebo kvótování.

Osobní vztah k feminizmu

Pokud jde o mne samotnou, považuji se za feministku a jsem za ni také považována, v Čechách za feministku radikální, v Německu spíš za konzervativní. I to vyjadřuje různý

stav ženského vědomí v obou státech. Sama bych se označila za feministku něžnou, umírněnou. Moje cesta k feminizmu nebyla o nic jednodušší než cesta českých žen k němu dnes. Také já jsem musela napřed udělat své zkušenosti se západní společností, než jsem pochopila oprávněnost a ostrost feministické kritiky. Během let se moje postoje radikalizovaly. Militantní feminismus některých proudů na Západě je mi ale cizí. Osobně mi jde o to, dokázat spojit radikální analýzu situace s obezřetným jednáním, které nikoho neodpuzeje, ale získává a přesvědčuje.

Feminismus pro mne znamenal otevření nového úhlu pohledu na svět. Dřív jsem se domnívala, vycházelo to z mé zkušenosti s absolutně nesexistickým rodinným prostředím, v němž jsem vyrůstala, že muži a ženy vnímají svět stejně. Teprve na Západě jsem si začala uvědomovat, že zkušenost žen a jejich vidění světa jsou specifické, jiné než vidění mužské. Má-li se světu a společnosti dobře darit, musí se toto dvojí mužské a ženské chápání světa vzájemně doplňovat, korigovat, podobně jako dvě oči teprve umožňují plastické vidění. A právě tato komplementárnost mužského a ženského vidění světa je v industriální společnosti hluboce porušena. Ženy a muži tu obývají dva různé světy, i když zdánlivě žijí v jednom, — pro mne nesmírně smutné poznání. To všechno jsem pochopila teprve v Německu, kde tyto protiklady jsou daleko zřetelnější. Moje česká socializace mne ale zachránila před upadnutím do extrémů, nemusela jsem revoltovat, mohla jsem v klidu poznávat a analyzovat. Moje generační dručky v Německu zažily ve svých rodinách často ještě docela elementární útlak — třeba v podobě vzdělanostních bariér a la „vzdělání nepotřebuješ, stejně se vdáš“, které jsme si my už vůbec nedovedly představit. Chtěly-li se osvobodit, musely udělat radikální řez, postavit se proti všemu, co je v rodinách formovalo. To jsem já nemusela, protože jsem takový útlak jako žena nikdy nezažila — snad jenom náznaky k němu, když jsem byla na začátku své existence v tehdejší Německé socialistické republice definována jako manželka přes povolání své-

ho muže. Ale to už jsem byla dospělá, takže mne to sice zlobilo, ale neohrožovalo mou identitu.

Jestliže feminismus znamená revoluci ve vnímání světa, pak k tomu patří i objevení skrytého podílu žen při vytváření evropské kultury. Je to proces, který ještě zdaleka není ukončen a který znamená i podstatné obohacení historických a společenských věd.

Ženy a jejich existence ve světě mne zajímaly už od mládí. Feminismem ale můj zájem dostal novou bázi a legitimitu. Sem patří moje biografie Mileny Jesenské i studie o nevyznamných členech rodiny Kaškové, tedy především jeho sestřích a matce, rozhlasová hra o Sabině Spietreinové a jejím vztahu k C. G. Jungovi a řada dalších prací. Také projekt *Paměti žen*, na kterém spolupracuji, by asi bez sensibilizace feminismem, ale i konfrontace s ním, byl sotva spatřil světo světa.

Jako dívka jsem se přátelila hlavně s chlapci, děvčata, smím-li to tak říct, málokdy uspokojovala moje intelektuální nároky. Dnes jsou pro mne naopak ženy daleko zajímavější než muži, otevřenější, citlivěji reagující na svět, komunikativnější a schopné práce v týmu. To – a ženská solidarita – je snad vůbec ten největší dar, který mi feminismus přinesl. Zdá se mi, že muži v minulých třiceti, čtyřiceti letech, srovnáme-li to třeba s generací Kaškovou, mnoho ze svého dřívějšího intelektuálního bohatství ztratili, a že se jaksí ve svém reflektování světa opožďují, i když ještě pořád v politice i společnosti hrají prim. Vládnou ovšem světu jako muži a „machiri“, ne jako otcové, protože jejich technokratické uchopování a řízení světa je příliš orientováno na prosazení vlastního já a chybí v něm aspekt starosti a péče o druhé.

Cílem feminismu pro mne není vláda žen, nějaký nový matriarchát, ale vyrovnání podílu mužů a žen při řízení světa. Nejde tu o pouhou procentuální přítomnost žen v řídicích strukturách, i když ani ta není bez významu, ale o novou kvalitu a nový způsob práce v nich, v němž by se daleko silněji uplatňovaly zřetele k sociálnímu poli, v němž se člověk

realizuje, a k užitym hodnotám, bez nichž svět nemůže existovat. To je právě ona změna paradigmatu, již jsem zmínila na počátku: namísto priority produkce hmotných statků, která je jenom prostředkem k udržení života, postavt znovu do středu dění člověka a jeho potřeby jako kritérium všech společenských a politických rozhodnutí, to znamená zásadně změnit, vlastně jen „postavit na nohy“ náš hodnotový systém. V tomto základním bodě se cíle feminismu velmi úzce stykají s cíli ekologického hnutí.

1) Na tomto faktu oslabení mužských vzorů ve společnosti nemění nic skutečnost, že rozhodující mocenskú strukturu, jak je reprezentovala KSČ, byly patriarchálně-paternalistické. Stranictví funkcionáři se ovšem ve společnosti, až na několik málo výjimek, jakou byl například A. Dubček, netýžili žádné zvláštní úctě a nepůsobili jako orientační vzory chování, či vzory vůbec.

2) Československý zákon o rodině z roku 1950, již například důsledně uskutečňuje zrovnoprávnění muže a ženy v rodinných vztazích. V západních zemích, například v SRN, bylo tohoto stavu dosaženo teprve na počátku sedmdesátých let. Až do šedesátých let zde měl muž například právo vypovědět pracovní místo své ženy i bez jejího souhlasu a vědomí.

Alena Wagnnerová (1936), spisovatelka, publicistka, editorka, původním povoláním promovaná biologka a pedagožka. Pracovala v různých povoláních, také jako vedoucí laboratoře na veterinární fakultě v Brně či dramaturgyně divadla pro mládež, spolupracovala s *Plamenem*, *Studentem a Literárními novinami*. V roce 1969 se odstěhovala do tehdejší Německé spolkové republiky. Píše česky i německy. S Vladimírem Janovicem publikovala dokumentární esej o brněnské skupině Předvoj *Neohlížej se, kamenně* (1968). V SRN se jako publicistka věnuje převážně tématu postavení ženy v soudobé společnosti a česko-německým vztahům. Pravidelně píše do *Neue Zürcher Zeitung* o české kultuře. Po roce 1989 se publikace vrátila do své původní vlasti. Kromě různých příspěvků v periodikách jí zde vyšla (1990) próza *Dvojíá kopie* (v roce 1982 v německém vydání jako *Die Doppelkopie*). Nasledoval svazek rozhovorů *Odsunuté vzpomínky. Z vyprávění myšlů sudetoněmeckých generací vstetníků* (1993, připravuje se druhý díl). Soustav-

ně se věnuje životu a dílu novinářky Mileny Jesenské. *Kniha Milena Jesenská* (1996) je českou, upravenou a rozšířenou verzí původně německy vydané biografie (1994). Edičně připravila svazek *Dopisy Mileny Jesenské* (1998) a německy antologii portrétů významných českých žen *Prager Frauen* (1995). V roce 1997 vyšla její biografie rodiny Kafkovy *Im Hauptquartier des Lärms – die Familie Kafka aus Prag*. Autorsky se podílela také na svazcích rozhovorů s českými ženami *Paměť žen I. a II.* (1998). Má dvě děti: Michaela (1974) a Carolinu (1976).